

10. Про національні заклади культури: Указ Президента України (Із змінами, внесеними згідно з Указами Президента №58/96 від 15.01.96, №308/97). – К., 1997.
11. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К.: Генеза, 1996.
12. Гриценко О. Між глобальним та національним // Критика. – 2000. – №6. – С.8–13
13. Гриценко О.А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. – К., 2000. – 228 с.
14. Губерський Л.В. Культура, ідеологія, особистість. – К., 2002. – 580 с.
15. Дзюба І. Чи усвідомлюємо українську культуру як цілісність? // Наука і культура. – 1988. – Вип.22. – С.309–325.
16. Еппл М.В. Культурна політика і освіта / Пер. з англ. В.Васильюк. – К., 2002. – 157 с.
17. Ключко Ю.М., Ковтун В.Д., Троєльнікова Л.О. та ін. Культурно-дозвілєва сфера України: динаміка змін та перетворень. – К., 2004. – 179 с.
18. Скуратівський В.А., Трошинський В.П., Кравченко М.В. Соціальний і гуманітарний розвиток: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 111 с.
19. Скуратівський В.А., Трошинський В.П., Чукут С.А. Гуманітарна політика в Україні: Навч. посібник. – К.: Міленіум, 2002. – 262 с.

The main principles and normative legal providing of the state cultural policy and one's component – the policy in the education sphere.

Key words: education, culture, cultural policy.

УДК 168.522

ББК 85.310.00

Ірина Вільчинська

ЕТНОЦЕНТРИЧНІ ПРОБЛЕМИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

У статті аналізуються етноцентричні проблеми в контексті процесів демократизації в Україні, етнонаціонального відродження українського народу, формування нових соціокультурних реалій кінця XX – початку XXI ст. Водночас піднімаються питання мультикультуралізму як нової парадигми життєвої орієнтації людей в полікультурному суспільстві.

Ключові слова: мультикультуралізм, етнос, нація.

Наприкінці XX ст. найважливішим завданням нових постсоціалістичних держав стало формування вміння жити в умовах мультикультуралізму. З особливою гостротою це завдання постало перед націями, які включають кілька етнічних, релігійних чи лінгвістичних груп. Перед такими націями, як зазначає політичний антрополог В.Бімен, не стоїть питання, бути їм мультикультурними чи ні. Множинність культур їм уже нав'язана, і їхнім громадянам доводиться вибирати між різними комбінаціями елементів публічного виразу ідентичності й вирішувати, яку увагу приділити кожному

з них [4, с. 156]. Водночас виникає й багато проблем, пов'язаних із тими чи іншими проявами негативних настроїв у полікультурному суспільстві. Власне вони і є предметом нашого дослідження.

Більшість людей схвалює або засуджує чужі культурні цінності, використовуючи як стандарт власні. Цей тип ціннісного судження називають етноцентризмом, який сучасні психологи якраз і визначають як схильність розглядати явища та факти чужої культури, чужого народу крізь призму культурних традицій та цінностей власного народу. Психологічна основа явища етноцентризму полягає в особливостях механізму світосприйняття, на який (більшою або меншою мірою) впливає своєрідне “блукання” між “я”- та “ми”-ідентифікаціями, тобто особистий досвід та колективне буття індивіда.

Водночас серед чинників, що зумовлюють негативні етностереотипи, слід відзначити, зокрема, поширення соціальної анемії та фрустрації в усіх соціально-вікових групах внаслідок кризового стану суспільства, його політичних та економічних структур, крах усталеного ціннісного світу. Також спостерігається тенденція до етнізації молодого покоління, загострена етнічна самоідентифікація, коли самоцінністю вважаються не власна мова та культура, а наявність “ворога” іншої національності, образ якого блукає в глибинах ображеної історією етнічної свідомості. Безкомпромісний поділ на “своїх” та “чужих” лежить в основі етнічної компліментарності, яка в радикальному варіанті й призводить до етноцентризму та агресивного націоналізму. “Ворогами” стають люди “чужої” крові [7, с. 130].

Утім, в етноцентризмі завжди присутній неконтрольований емоційний компонент. Варто відзначити, що саме цей компонент є характерною ознакою сучасної політичної ситуації на пострадянському просторі, яка полягає в загостренні національних почуттів і проблем, пов'язаних із національною самоідентифікацією. Зазначений тип світосприйняття хоча й пов'язаний із порівнянням особливостей будь-якої нації зі специфікою своєї, не обов'язково передбачає некритичне ставлення до способу життя і особливостей останньої. Водночас етноцентричні комунікатори, як правило, не усвідомлюють, що люди різних країн розвивають свою культуру для того, щоб зробити осмисленим власне життя і встановити порядок у власних суспільствах.

Ієрархічна система Сходу або кастова система Південної Азії були розвинуті у відповідних культурах більше двох тисячоліть тому для встановлення порядку в їхніх суспільствах. У ті часи вони органічно працювали. Але іноземцю ці системи досі здаються жакхливими. Подібним чином горизонтальна система західних культур здається азіатам несерйозною і незрозумілою. Вони до цього часу впевнені, що абсолютної рівності не існує, недовірили споглядають так звану рівність у західних культурах.

При цьому слід також враховувати різницю західного і незахідного різновидів світосприйняття. Якщо західний (модернізований) тип тяжіє до раціонального світорозуміння, то незахідний (традиційний) спирається на два принципи – містичний і космічний. Відповідно до цього містика і космізм становлять два основні, вищі, сакральні рівні традиційних культур, визначаючи традиційну людину щодо світу цінностей загалом і одночасно слугуючи настановами для утворення етнічних ціннісних рядів.

На нашу думку, етноцентризм є особистісною настановою, яка формується у процесі соціалізації індивіда в певній культурі. Це формування починається з ранніх етапів онтогенезу. Стадії формування етноцентризму пов'язані з формуванням свідомості та самосвідомості в цілому. Спочатку формуються сенсорні еталони, які є культурно специфічними, а отже, етноспецифічними. Далі формуються моральні та поведінкові норми, які теж чітко визначені культурно. На завершальному етапі формується ієрархічна система ціннісних орієнтацій.

Усі ці засвоєні еталони (сенсорні, нормативні, ціннісні) служать для сприйняття та оцінки людиною себе та інших людей. Функціонуючи у спілкуванні, вони становлять основу для порівняння й завжди виявляють схожість або несхожість позицій. У результаті такого порівняння виникає емоційна оцінка: позитивна у разі схожості та негативна у разі несхожості. Вираження емоційного забарвлення залежить як від міри схожості-несхожості, так і від характеристик еталону, що був задіяний. Основний закон етноцентризму у тому, що чим більш виразною є несхожість за всіма критеріями, тим виразнішим буде негативізм.

У політичному розвитку останнього десятиліття ХХ ст., насамперед у країнах, що здійснюють перехід від тоталітаризму до демократії, на основі етноцентризму набуло поширення явище етнократії. Це явище характерне для поліетнічних держав і означає владу одного, як правило, титульного, етносу, що історично проживає на даній території. Етнократичні політичні режими встановилися в деяких нових країнах колишньої Югославії. Елементи етнократизму мають місце також у деяких пострадянських країнах (Естонія, Латвія, Казахстан). Вони проявляються у професійній, культурній та інших формах дискримінації нетитульного населення, позбавленні його впливових позицій у різних сферах суспільної діяльності.

Етнократична політика, відтісняючи людей “другого сорту” з ключових позицій державного життя, позбавляючи їх реального впливу на суспільно-політичні процеси, нерідко спонукає людей нетитульного етносу до еміграції. У світовій політиці і в міжнародному праві етнократія кваліфікується як явище несумісне з демократією, повагою до прав людини. “Державне регламентування процесу національної ідентифікації, – як слушно зауважує

український політолог Г.Баканурський, – є неприпустимим втручанням влади у природу громадянського суспільства, яке цілком побудоване – від економічного базису до сфери духовної культури – на засадах рівності, добровільності, самодіяльності й свободи вибору” [2, с. 15].

Дослідники передбачають, що відповідь на проблеми, створювані етноцентризмом, може дати культурний релятивізм – вивчення і засвоєння цінностей іншої культури з позицій загальної системи цінностей. Показовою в цьому розумінні є позиція відомого російсько-американського соціолога П. Сорокіна, який у праці “Революція і соціологія” писав: “Як тільки національний принцип стає засобом пригнічення однією групою інших груп, ми повертаємося до нього спиною, пам’ятаючи, що вища цінність – “рівноправна людська особистість” [8, с. 52]. При такому підході людина взмозі зрозуміти, що кожна цінність, кожне вірування або очікування мають сенс. З огляду на це, важливими для аналізу феномена етноцентризму є властиві різним народам і культурним системам ціннісні універсали. Їх можна описати дихотомічними характеристиками, а саме: авторитаризм – демократизм; колективізм – індивідуалізм; регламентованість – нерегламентованість.

Для авторитаризму характерне приписування авторитету центру влади, який може втілюватися в особі індивіда або групи. Така цінність більш характерна для афро-азійських культур.

Демократизм характеризується визнанням всіх носіїв даної культури як джерела влади. Для демократизму характерне визнання прав і свобод за кожною людиною, власної гідності людини. Такі цінності характерні для більшості європейських культур та американської культури.

Колективізм характеризується яскраво вираженою “ми-ідентифікацією”, емоційними зв’язками всередині етносу, чіткою орієнтацією соціальної поведінки на етнічну групу, внутрішньогрупову кооперацію. Можливо, це одна з найважливіших цінностей Сходу.

Протилежним колективізму є індивідуалізм. Цей феномен панує в більшості європейських і американській культурах. Індивідуалізм тісно пов’язаний зі специфікою капіталізму, який передбачає, що винагороджується той, хто працює упертіше від суперника, і нагорода ця вважається прямим визнанням. Здатність бути впевненим у собі, незалежність і самотність розглядаються на Заході як неперехідна цінність.

У регламентованих культурах існує жорстка система умовностей і заборон, що визначає стабільну систему цінностей, сталість перцептивних схем, вивіреність і надійність побутових стереотипів поведінки, суворе слідування прийнятим правилам та меті. Регламентованість як характеристика суспільства визначає високий ступінь прагнення її представників уникнути невизначеності й породжує агресивність у випадках девіантної поведінки. У

церковній і державній структурі обриси влади й відповідальності встановлює ієрархічна система. В ісламських народів регламентовані як релігійні, так і світські правила.

Західним нерегламентованим культурам, на відміну від східних, властива повага до молодості. У таких етнічних середовищах з повагою ставляться до думки молоді, до її запитів. Орієнтація на інтереси молоді з боку засобів масової комунікації впливає на суспільну думку в цілому. Люди похилого віку також починають намагатися виглядати молодо і займатися справами, що асоціюються, як правило, з молодістю.

Що стосується України, то її суспільство, на думку українського політолога В.Горбатенка, коливається між вищезазначеними полюсами сприйняття світу й перетворення суспільства: “Українська культурна матриця відкидає як однобічно індивідуалістичну прозахідну, так і однозначно колективістську (на зразок російської) форму організації суспільно-політичного життя” [5, с. 106]. Інший вітчизняний політолог В.Барков вважає, що українське суспільство потребує “природного, мирного співіснування як колективістських, так і індивідуалістичних форм організації тих сфер суспільного життя, в яких та чи інша з них може принести найбільшу користь людині і сприятиме динамічному, безконфліктному і безкризовому розвитку” [3, с. 128].

Долучення до загальнолюдських стандартів ідентичності як мети і засобу подолання етноцентризму пов’язане з переходом від пасивної фізичної ідентичності до унікальної персоніфікованої ідентичності (за класифікацією Х.Арендт) [1, с. 131–141]. Утвердження останньої пов’язане із цілеспрямованою дією, формуванням соціально активного типу особистості.

Живить надією на краще той факт, що нині серед молоді відбувається різке зниження сприйняття міжкультурних відмінностей, що виявляється у легітимації полікультурних цінностей, норм, стилів поведінки. Поки що це є важливою ознакою розвитку свободи особистості, оскільки людська свобода, як слушно зауважує Х.Арендт, “залежить від можливості колективної дії людей, які зовсім не схожі між собою” [9, с. 43]. Внаслідок того, що український соціум (принаймні його молода генерація) сформований в останнє десятиліття більшою мірою, ніж попередні покоління, налаштований на самостійність етнонаціональної ідентифікації, системоутворюючим принципом у межах пострадянської спільноти виступатиме орієнтація взаємодоповнюючих елементів, які історично можуть належати до різних культурних світів.

Отже, майбутнє незалежної України великою мірою залежатиме від того, наскільки успішно вона просуватиметься шляхом створення солідарної, згуртованої політичної нації. Адже єднання різних націй в одній державі є умовою цивілізованого життя настільки ж важливою, як і єдність людей у суспільстві. “Українська національна ідея – це ідея нації як спільноти поліет-

нічної, консолідованої інститутом громадянства, приналежністю до України як спільної Батьківщини; свідомої своєї політичної мети – побудови незалежної, економічно міцної та соціальної, демократичної, правової держави; об'єднаної спільністю історичної долі, культурними традиціями, взаємною толерантністю титульного українського етносу та чисельних етнічних груп” [6, с.360].

На жаль, Україна на сучасному етапі ще не змогла зовсім відійти від етноцентризму в його різноманітних проявах. Поки що із соціально-психологічного погляду (поряд із політичним сприйняттям даного феномена) є більш правомірним питання не про те, як подолати етноцентризм, а про те, як зробити його наслідки менш руйнівними для міжкультурної взаємодії. На нашу думку, для цього є два шляхи. Перший полягає в пошуку загальнолюдських цінностей і стандартів, які б могли стати спільною відправною точкою в міжкультурному (міжетнічному) спілкуванні. Другий, не менш важливий, залежить від формування у кожної людини якостей толерантності, терпимості до несхожого. Соціально-психологічна сутність цих якостей та оптимальні умови їхнього формування потребують спеціального дослідження.

1. Аренд Х. Ситуация человека // Вопросы философии. – 1998. – №1.
2. Якованурский Г.Л. Религиозный феномен культуры и этническая идентификация // Культурные парадигмы переходных эпох: Материалы научно-теоретической конференции – Одесса, 1996.
3. Біарков В.Ю. Украина сегодня: политические, социальные и национальные детерминанты развития. – К., 1998.
4. Бимсен У.О. Формирование национальной идентичности в условиях мультикультурализма. На примере Таджикистана // Политические исследования. – 2000. – №2.
5. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К., 1999.
6. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз. – К., 1998.
7. Сикевич З.В. Социология и психология национальных отношений: Уч. пособие. – СПб., 1999.
8. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
9. Трубина Е.Г. Идентичность в мире множественности: прозрения Ханны Аренд // Вопросы философии. – 1998. – №11.

Ethniccentrism enalysed in the context of the Ukrainian society democratization, ethnic-national renaissance of the Ukrainian people, forming the new social-cultural realities in the end of XXth – beginning of XXIth century. The thesis investigates the ways of the new paradigm of the life orientations and values of the latter.

Key words: multiculturalism, ethnic aspects, nation